
a zentai levéltár helye és szerepe a község művelődési életében

DOBOS JÁNOS

Tizenegy ember, huszonegy helyiség és abban 2444 iratfolyóméter: ez a zentai levéltár legrövidebb „személyleírása”. Fizikai értelemben Zenta „legmagasabb” művelődési intézménye, ugyanis a városháza tornyában székel, tehát már eleve, helyzeténél fogva az idősebb korosztályoknak nehezen megközelíthető, a fiatalabbaknak pedig eldugott. Igaz, a levéltárak általában nem igénylik a mozgalmas, zajos központi elhelyezést: csendesebb, de azért könnyen megközelíthető, közönség és közintézmények számára nem távol eső lokációt kedvelik. Ilyen hely is van ugyan Zentán — s a hetvenes évek elején a könyvtár és múzeum épületének felépítése illetve adaptálása után a levéltár elhelyezését a községi pártbizottság épületében helyezték kilátásba — ez azonban, más akadályokat nem is tekintve, már csak azért sem kivihető, mert raktárakat is kell építeni, tehát tetemesebb befektetést igényel, Zenta pedig szegény község. Így a levéltár továbbra is a toronyban marad: a lelkes levéltárbarátok, ügyes-bajos dolgaik intézéséhez iratokat kutató polgárok, helybeli és vidéki kutatók, dolgozatot készítő tanulók és egyetemisták jönnek, mint eddig is: „toronyiránt”.

Gond a torony azért is, mert benne mozgatni kell a levéltári anyagot — függőleges irányban, a hatodik emeletig — egy szűk csigalépcsőn fel és le; gond a torony azért is, mert fenn van egy (tomp)a hegye — és nem lehet azon túl megnyújtani; gond a torony azért is, mert tűz és víz egyaránt a függőleges irányt kedveli, s végül gond azért is — mert tele van levéltári anyaggal. A levéltár már alapítása (1952. január 19.) óta anyagelhelyezési és elemi anyagvédelmi problémákkal küzd: nincs az iratanyag átvételére, rendezésére alkalmas helyisége sem Zentán, sem Becsén, ahol a levéltár 1959-ben részleget nyitott; a rendezés az olvasókutató helyiségben folyik, tehát ott, ahol a levéltári (és szakkönyvtári) anyag felhasználóinak kellene helyet és nyugalmat biztosítani; nincs végül a levéltárnak olyan megfelelő kiállítási terme sem, ahol kincseit gyakrabban közszemlére tenné. Ilyen körülmények között a levéltár nem

tudja betölteni a község és vidék (a levéltár öt község: Ada, Becse, Kanizsa, Szenttamás és Zenta közös intézménye) művelődési életében azt a szerepet, amely őt, őrzött, valamint feltárt anyag alapján megilletné.

A levéltárban őrzött anyag túlnyomórészt újabb kori; legrégebb darabunk egy „kutyabőr”, azaz nemesi adománylevél, amelyet III. Ferdinánd (1637—1657) magyar király adott ki 1651-ben Grocky Ábrahámnak. A helyi eredetű anyag 1769-től van megőrizve: egy sorozat adókönyv és birtokos-összeírás Mária Terézia korától kezdődően. Múlt századi anyagunk már valamivel gazdagabb: községi jegyzőkönyvek és közigazgatási iratok főleg a század második feléből. A huszadik századi anyag a leg-tömegesebb, bár távolról sem teljes: az 1948-ban végrehajtott nagy iratselejtezés — ahol csak Zenta város anyagából 3 vagonnyit „kiselejtezték” — valójában iratpusztítás volt, ahol a makulatúrával együtt az értékes levéltári anyagot is megsemmisítették. A felszabadulás utáni iratanyag — mivel nálunk Jugoszláviában az értékes iratanyag levéltárba adásának felső határa 30 év — most „érik” levéltárivá; eddig az 1945 után keletkezett iratanyagból csak a felszámolt állami szervek (pl. járások) és gazdasági vállalatok iratanyagát vettük át a levéltárba.

Ismerve a felszabadulás előtti anyag szegényességét, a levéltár a hatvanas évektől kezdődően tervszerűen végzi anyagának, fondjainak kiegészítését (komplettírozását) más, bel- és külföldi levéltárak, könyvtárak és múzeumok közsegeinkre vonatkozó anyagából. Ezt az anyagot kéziratos másolatban, majd az utóbbi időkben már mikrofilmen, foto- vagy xerokópián szerezzük be (vásároljuk meg); itt-ott még felbukkan a levéltár gyűjtőterületén is kisebb-nagyobb mennyiségű, 1945 előtti iratanyag, amelyet, ha hatósági eredetű (tehát társadalmi tulajdont képez), a levéltár lefoglal (természetesen a megőrző vagy „feltaláló” méltányos megjutalmazása mellett), illetve a magántulajdonú levéltári anyagot felvásárolja törvényadta jogánál fogva. Kisebb mennyiségű anyag hagyományozás, illetve ajándékozás útján kerül levéltárunkba. Ez a különböző forrásokból és jogalapon átvett, örökölt, megvásárolt és ajándékba kapott levéltári anyag képezi a levéltári munka, a levéltári feldolgozás tárgyát s egyben a levéltár művelődési életben elfoglalt helyének és szerepének bázisát.

A szegényes levéltári fondok, az alacsony dolgozólétszám és szakképzettségi nivó mellett levéltárunk a hetvenes évek elejéig jelentős — azt is mondhatnánk, hogy erején és képességein felüli — közművelődési tevékenységet végzett: egykorú évi jelentések több száz előadásról, tanuló-csoport-összejöveteletről, kiállításról, levéltári hetek keretében lebonyolított levéltárlátogatásról tanúskodnak. A levéltár kezdeményezésére alakult meg a közismert zentai származású történész, Dudás Gyula nevét viselő levéltár- és múzeumbarátok köre 1961-ben, és ekkor indult meg az a kiadótevékenység is, amelyet más művelődési tényezők is hordoznak bár, de a levéltár közreműködése nélkül — a már feltárt levéltári anyag felhasználása nélkül — aránytalanul szegényebb lenne. A kép nem lenne teljes, ha nem emlékeznénk meg a munkásmozgalmi és népfelszabadító-mozgalmi anyaggyűjtésről, amelyet a levéltár 1965-től 1973-ig intézményesen folytatott, s a begyűjtött anyagot a zentai és a monográfia füzetekben publikálta.

Az utóbbi öt évben a köztársasági Levéltári Tanács utasításai, vala-

mint az 1973-ban hozott első tartományi levéltári törvény jelenösen kibővítették a levéltárak szakigazgatási hatáskörét: a levéltár illetékes a begyűjtőterületén működő összes szervek és szervezetek felügyeletére abból a szempontból, hogy iratanyagukat a törvény követelte biztonságos módon tárolják és kezeljék; e hatáskörben a levéltár jegyzőkönyvet vesz fel, javasol, sőt súlyosabb esetekben végzéssel elrendel, s ha még ez sem segít, szabálysértési, törvénytelen iratmegsemmisítés esetében pedig bűnvádi eljárást kezdeményez. Levéltárunk szakigazgatási hatásköre az öt község területén 678 iratképző, illetve iratbirtokos szerve, szervezetre terjed ki. Köztársasági utasítás szabja meg, hogy a szervek és szervezetek bizonyos csoportjait hány évenként kell bejárni: a hatósági irattárakat például évente, a vállalataikat 2—4 évenként kell ellenőrizni, s ez évente 200—210 kiszállást jelent Horgostól Nádajlig. Ezen szakigazgatási hatáskörben végzendő munka nagyon fontos a most és a közelmúltban keletkezett, néhány évtized múlva levéltárivá érő iratanyag megvédése, biztos megőrzése szempontjából, de mivel a levéltár a kiszélesített hatáskörhöz és bokrosodó új feladatokhoz munkaerőt, illetve pénzt nem kapott, bármennyit is kilincsel a községi művelődési közösségek ajtaján, a rendelkezésére álló munkaerőt volt kénytelen át-csoportosítani a közművelődési és más levéltári belső munkák rovására. Így az utóbbi években lényegesen csökkent a levéltár által korábban végzett és a művelődési közösségek által is súlypontozott közművelődési és történeti-ismeretterjesztő tevékenység. És bármennyire is rebellis gondolat, ki kell mondani, hogy ez így is van rendjén: a levéltár elsődleges feladata a műemlék-jellegű írott anyag szakszerű, biztonságos és tartós megőrzése, s ha ezt a feladatot minden tekintetben kielégítően el tudja látni, jöhet a következő feladat: a levéltári anyag feltárása. Ebben is módszeresen, lépésről lépésre kell haladni: előbb fondjegyzéket kell készíteni a levéltárban őrzött fondok legfontosabb adataival — név, évkör, mennyiség —, majd levéltári kalauzt, azaz egy olyan részletesebb tájékoztatót, amelyből az érdeklődő kutató megismeri a szaknyelven fondnak nevezett irategyűttest, és eldönti, hogy érdemes-e abban kutatni vagy sem, van-e abban őt érdeklő irat, illetőleg adat, vagy nincs. Ezt a munkát végzi most levéltárunk a rendezés mellett. Mivel levéltárunk kalauzát már 1972-ben kiadtuk, most egy-egy fond teljes raktári jegyzékének elkészítésén dolgozunk. Ez szakfeladat, levéltári feladat. Ha ezen túl még futja erőnkéből, akkor természetesen a népművelésből is kiveszünk részünket: kiállítást rendezünk, de nem olyan anyagból, amelyet korábban másutt szereztünk be, hanem elsősorban saját anyagunkból; előadást is tartunk, de ismét nem általános történeti tematikával, hanem helytörténetből, településeink történetéből. Ez a tevékenység azonban csak jelentéktelen része lehet a levéltári munkának mindaddig, míg a fontosabb feladatok ellátására sincs elég munkaerő, illetve pénz.

Végül azt is figyelembe kell venni a zentai levéltár művelődési szerepe mérlegelésénél, hogy regionális, községközi intézmény és feladatai minden alapító községgel szemben azonosak; a székhelyből eleve adódó előnyökön túl Zentának is azt kell nyújtania, amit nyújthat Kanizsának, Adának, Becsének és Szenttamásnak egyaránt. A levéltár minden községben ösztönzi és támogatja a helytörténeti kutatást, a munkásmozgalmi anyag gyűjtését, a fiatal történészek iskolai köreit. A levéltár szaktanácsát gyakorta igénylik községi hagyományápoló bizottságok, műem-

lék-építő, utcanév-adó és egyéb munkacsoportok. A levéltár jelen van a napi- és hetilapokban, rádióban és televízióban, „kanalas” a vajdasági könyvkiadásban, munkájáról magyar és szerbhorvát nyelven ad évente egyszer részletes adatgazdag jelentést; egyetlen levéltár Vajdaságban, amely két nyelven is ad ki anyagából bizonylatot a fél kívánsága szerint (mellékesen: évente 800—900 bizonylatot ad ki); dolgozói szakdolgozatai révén képviselve van a levéltári hazai szakirodalomban. A levéltár jellegéhez híven, túlnőtte a községi határokat, mint ahogy a begyűjtött levéltári anyag mennyisége is „kinőtte” a tornyot: helyiségről, épületről gondoskodni parancsoló szükség, s ehhez az alapító községek és a tartomány összefogása szükséges. Még ma.

Zentán, 1975. június 14-én